

HƏRBI KONFLİKT LƏR DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASININ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ PRİNSİPLƏRİ

Leyla Həşimova*

Xülasə

Məqalədə mühüm beynəlxalq sənədlərlə hərbi konfliktlər dövründə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi prinsipləri geniş təhlil edilir. Hərbi konfliktlər dövründə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi prinsipləri dedikdə, bu sahədə əsas başlanğıc müddəalar başa düşülür. İlk növbədə, burada beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzimlənmiş prinsipləri, daha sonra mədəni irsin qorunması üzrə beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələrinin spesifik prinsipləri qeyd edilməlidir. Bu zaman isə insan hüquqlarının spesifik prinsipləri, beynəlxalq humanitar hüququn spesifik prinsipləri, beynəlxalq cinayət hüququnun spesifik prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilməlidir. Bundan sonra, mədəni irsin qorunmasının hərbi konfliktlər dövrünün spesifik xüsusiyyətləri də müəyyən edilməklə daha spesifik prinsipləri formalaşdırılmalıdır.

Açar sözlər: *mədəni irs, təbii irs, hərbi konfliktlər, insan hüquqları, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq cinayət hüququ.*

Hərbi konfliktlər dövründə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi prinsipləri dedikdə, bu sahədə əsas başlanğıc müddəalar başa düşülür. Burada əsas məqam isə, bu sahədə prinsiplərin formalaşdırılması mənbələridir. Daha sonra, əsas nəzərə alınmalı məqam bu istiqamətdə beynəlxalq və miili hüquq üzrə qarşılıqlı münasibətlərin əks etdirilməsidir.

Beynəlxalq hüquq üzrə istənilən sahənin spesifik prinsiplərinin təhlili bu istiqamətdə başlanğıc müddələrin nəzərdən keçirilməsi ilə aparılmalıdır. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, ilk növbədə, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzimlənmiş prinsipləri təhlil edilməlidir. Beynəlxalq hüququn mühüm, ən ümumi, dövlətlər üçün hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşıyan ümumtənzimlənmiş və imperativ jus cogens normaları olan beynəlxalq hüququn prinsipləri dövlətlərarasında münasibətlərin tənzimlənməsində əsas baza kimi çıxış edirlər. Beynəlxalq hüquq çərçivəsində qəbul edilən bütün sənədlər məhz beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə uyğun olmalıdır. Başqa sözlə desək, beynəlxalq hüququn prinsipləri beynəlxalq normayaradıcılığının bazasında dayanır. Bütün beynəlxalq münasibətlərə şamil edilən beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri beynəlxalq hüquq qaydasının əsasıdır, eyni zamanda beynəlxalq adət normalarının yaradılmasında da mühüm rola malikdirlər. Məhz prinsip olaraq beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri iki beynəlxalq sənəddə təsbit edilmişdir:

- BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamə (1970-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuşdur);

- ATƏM-in Helsinki Yekun Aktı (1975-ci ildə qəbul edilmişdir).

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi

Birinci beynəlxalq sənədlə 7 mühüm prinsip təsbit edilmişdir: güc tətbiq etməmək və ya güc tətbiq etməklə hədələməmək prinsipi; beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi prinsipi; dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi; dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi; beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipi; xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etməsi prinsipi; beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi.

1975-ci il ATƏM-in Helsinki Yekun Aktında isə beynəlxalq hüququn üç mühüm prinsipi təsbit olunmuşdur: dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi; sərhədlərin pozulmazlığı prinsipi; insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi. Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamənin Ümumi müddəalar bölməsinin ikinci bəndində birbaşa qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tövsifi və tətbiqi zamanı onlar qarşılıqlı əlaqə olurlar və hər bir prinsipin başqa prinsiplərlə birgə nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

İndi isə hərbi münaqişələrdə mədəni irsin qorunması ilə bağlı beynəlxalq hüququn bəzi prinsiplərinin məzmununa nəzər yetirilməsi zəruridir.

Güç tətbiq etməmək və ya güc tətbiq etməklə hədələməmək prinsipi öz hüquqi əsasını BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində BMT-nin bütün üzvlərinin özlərinin beynəlxalq münasibətlərində, hər hansı bir dövlətin ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT-nin məqsədləri ilə bir araya sığmayan hər hansı bir şəkildə güclə hədələməkdən və gücün tətbiqindən çəkinmək kimi ifadə olunmuşdur. Bu sahədə isə bir sıra mühüm beynəlxalq sənədlər də qəbul edilmişdir: Mühəribədən milli siyasət aləti kimi imtina haqqında 1928-ci il tarixli Brian-Kelloq Paktı, Təcavüzün tərifi haqqında BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş 1974-cü il tarixli Qətnamə, Beynəlxalq münasibətlərdə güclə hədələməkdən və ya onun tətbiqindən imtina edilməsi prinsipinin səmərəliliyinin artırılması haqqında 1987-ci il tarixli BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş Bəyannamə.

İlk növbədə, hərbi münaqişələr dövründə mədəni irslə bağlı olaraq 1974-cü ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş Təcavüzün tərifi haqqında Qətnamə qeyd edilməlidir. Qətnamə ilə təcavüz kimi müəyyən edilən hərəkətlərə daxildir: bir dövlətin silahlı qüvvələrinin digər dövlətin ərazisinə daxil olması və ya hücumu; hücumun nəticəsi olan qısamüddətli istənilən hərbi işğal; silahlı qüvvələrin hücumu ilə müşayiət olunmasa da, bir dövlətin istənilən silahının başqa dövlətin ərazisinə qarşı tətbiqi; bir dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa bir dövlətin liman və ya sahillərini blokadaya alması; bir dövlətin silahlı qüvvələrinin digər dövlətin silahlı qüvvələrinə hücumu; bir dövlətin başqa bir dövlətin ərazisində onun razılığı əsasında yerləşən silahlı qüvvələrindən bu razılaşmanın şərtlərini pozmaqla istifadə edilməsi və habelə həmin silahlı qüvvələrin bu razılaşmanın xitam olunmasından sonra göstərilən ərazidə qalmaqda hər hansı formada davam etməsi; digər dövlətin ona həvalə olunan ərazisininin təcavüz aktla-

rının törədilməsi üçün istifadə olunmasına icazə verən fəaliyyəti; silahlı dəstələrin, qrupların, eləcə də daimi qüvvələrin və ya muzzdlu əsgərlərin digər dövlətin ərazisinə silahlı güc tətbiq etmək məqsədilə göndərilməsi [5, s.28].

BMT Beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi prinsipi ilə əlaqədar Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilir ki, BMT-nin bütün üzvləri öz beynəlxalq mübahisələrini dinc vasitələrlə o qaydada həll edirlər ki, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik və ədalət təhlükəyə məruz qalmasın. Bu sahədə bir sıra beynəlxalq sənədlər də qəbul edilmişdir: Beynəlxalq mübahisələrin dinc həlli haqqında 1907-ci il tarixli Haaqa Konvensiyası, Mühəribədən milli siyasət aləti kimi imtina haqqında 1928-ci il tarixli Brian-Kelloq Paktı, Beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhlükə yarada bilən mübahisə və situasiyaların qarşısının alınması və aradan qaldırılması və bu sahədə BMT-nin rolu haqqında 1988-ci il tarixli Bəyannamə.

Hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması ilə bağlı olaraq bu prinsipin mahiyyəti əsasən ondan ibarətdir ki, istənilən dövlətlərarası mübahisələr dinc vasitələrlə həll edilsin. Əsas ünsürlər kimi isə aşağıdakılar qeyd edilməlidir: dövlətlər öz mübahisələrini onların xarakterindən və mənşəyindən asılı olmayaraq, yalnız dinc vasitələrlə həll etməlidirlər; dövlətlər öz mübahisələrini həll edərkən dinc vasitələrdən hər hansı birini seçmək hüququna malikdirlər; dövlətlər aralarında olan mübahisənin kəskinləşməsinə səbəb ola bilən hərəkətlərdən çəkinməlidirlər və buna görə də məsuliyyət daşıyırlar; dövlətlər öz mübahisələrini beynəlxalq hüquq normaları əsasında qarşılıqlı razılıq yolu ilə həll etməlidirlər [5, s.29-30].

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi ilə əlaqədar BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, BMT bütün üzvlərin suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanır. Göründüyü kimi bu prinsip iki istiqamətdən ibarətdir:

- Dövlətin ölkənin daxilində tam hakimiyyəti və xaricdə müstəqilliyi kimi başa düşülən suverenlik elementi;

- Beynəlxalq hüququn bütün normalarının onlara qarşı eyni qaydada tətbiq olunmaları, bərabər məcburi qüvvəyə malik olmaları, bundan başqa, dövlətlərin özləri üçün hüquqlar yaratmaq və öhdəlikləri qəbul etmək kimi bərabər qabiliyyətə malik olan bərabərlik elementi.

Hər iki anlayış bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Belə ki, suverenlik yalnız bərabər hüquqluluq şəraitində həyata keçirilə bilər. Suverenlik isə yalnız beynəlxalq hüquq qaydaları şəraitində bütün dövlətlər üçün real ola bilər. Prinsipin əsas məzmununa isə aşağıdakılar daxildir: dövlətlər bir-birinin suveren bərabərliyinə, eləcə də hüquq subyektliliyinə də daxil olmaqla suverenliyə xas olan bütün hüquqlarına hörmət və ehtiram bəsləməyə borcludurlar; hər bir dövlət siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sistemini sərbəst seçmək və inkişaf etdirmək, qanunlarını və inzibati qaydalarını müstəqil müəyyən etmək hüququna malikdir; bütün dövlətlər bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər; bütün dövlətlər bir-birinə hörmət və ehtiram bəsləməyə və şəxsi qərarlarına əsasən beynəlxalq hüquqa müva-

fiq olaraq digər dövlətlərlə münasibətlərini həyata keçirməyə borcludurlar; hər bir dövlət beynəlxalq təşkilatlarda və müqavilələrdə iştirak etmək hüququna malikdir [5, s.30-31].

Dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi ilə bağlı BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 7-cə bəndində mühüm müddəalar əks olunmuşdur. Bununla əlaqədar müddəalar Dövlətlərin daxili işlərinə qarışmağın yolverilməzliyi, onların müstəqilliyinin və suverenliyinin qorunması haqqında 1965-ci il tarixli BMT Bəyannaməsində bir qədər də inkişaf etdirilmişdir.

Dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipinin normativ məzmununa aşağıdakılar daxildir: dövlətin suverenliyinə və onun siyasi və iqtisadi əsaslarına qarşı yönəlmiş silahlı müdaxilə və digər müdaxilə formaları qadağandır; heç bir dövlət başqa bir dövlətin onun öz suveren hüquqlarını həyata keçirmədə özünə tabe edilməsinə və bununla ondan hər hansı imtiyaz əldə edilməsinə nail olmaq üçün hərbi, siyasi və ya istənilən digər məcburiyyət tətbiq edə bilməz; başqa bir dövlətin quruluşunun zorakı yolla dəyişdirilməsinə yönəlmiş təxribatçı və ya terrorçu fəaliyyətin təşkili və ya dəstəklənməsi yolverilməzdir; başqa bir dövlətdə silahlı münaqişəyə müdaxilə qadağandır; hər bir dövlət digər bir dövlətin (və beynəlxalq hüququn digər subyektlərinin) müdaxiləsi olmadan öz siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sistemini seçmək hüququna malikdir [5, s.31-32].

Beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipi ilə əlaqədar BMT Nizamnaməsində bir sıra mühüm müddəalar müəyyən edilmişdir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, dövlətlərin üzərinə iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, Nizamnamənin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə isə beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması və bu məqsədlə səmərəli kollektiv tədbirlər həyata keçirilməsi vəzifəsi qoyulmuşdur. Dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığının beynəlxalq-hüquqi prinsipləri BMT Nizamnaməsinin daha iki maddəsində qeyd edilmişdir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 55-ci və 56-cı maddələri sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə dövlətlərin əməkdaşlığına həsr olunmuşdur. BMT Nizamnaməsinin 56-cı maddəsi isə BMT üzvlərinin beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində iki növ: BMT Nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq və bu məqsədlə BMT-nin özü ilə əməkdaşlıq etmək öhdəliyini birbaşa nəzərdə tutur.

Bu prinsiplə mühüm müddəalar müəyyən edilir. Belə ki, dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipi əsasında özlərinin beynəlxalq münasibətlərində elə davranmalıdırlar ki, əməkdaşlığa mane olmasınlar, əksinə onu inkişaf etdirləsinlər. Dövlətlərin əməkdaşlığının konkret formaları isə dövlətlərin özlərindən, onların tələbat və ehtiyatları, daxili qanunvericilikləri və beynəlxalq öhdəliklərindən asılıdır [5, s.34-35]. Əməkdaşlığın əsas istiqamətləri kimi müxtəlif sahələr əsas götürülə bilər (sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, insan hüquqlarına ümumi hörmət və ehtiram, iqtisadi, sosial, mədəni, texniki, ticarət və s. sahələrdə beynəlxalq münasibətlərin həyata keçirilməsi, BMT ilə əməkdaşlıq və onun Nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.).

Beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi ilə əlaqədar BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, BMT-nin bütün üzvləri Təşkilata üzvlükdən irəli gələn hüquq və üstünlükləri özlərinə təmin etmək üçün bu Nizamnaməyə uyğun olaraq özlərinin beynəlxalq öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməlidirlər. Bu prinsip beynəlxalq hüquqda *pacta sunt servanda* prinsipi kimi də ifadə edilir. Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il tarixli Vyana Konvensiyasının 26-cı maddəsində bu prinsiplə əlaqədar xüsusi olaraq qeyd edilir ki, hər bir qüvvədə olan müqavilə onun iştirakçıları üçün məcburidir və onlar tərəfindən vicdanla yerinə yetirilməlidir. Həmin prinsipə riayət edilməsindən imtina isə hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilməlidir. Hüquq pozuntusu törədən dövlət həm müqaviləni pozmasına, həm də onun nəticələrinə görə birbaşa məsuliyyət daşıyır.

İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi, ilk öncə, BMT Nizamnaməsinin bir sıra müddəalarında təsbit edilmişdir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndində BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi iqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dili və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq göstərilir. BMT Nizamnaməsinin 55-ci maddəsində isə göstərilir ki, millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhəlinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə.

Ümumiyyətlə, insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipinin məzmununu ümumi şəkildə aşağıdakı qaydada ifadə edilir: bütün dövlətlər öz ərazisində yerləşən bütün şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək kimi mühüm öhdəlik daşıyırlar; bütün dövlətlər öz ərazilərində irqi, cinsi, dil, dini və s. əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verməmək kimi öhdəliyə malikdirlər; bütün dövlətlər insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət olunması və bu məqsədlərə nail olunması sahəsində bir-biri ilə beynəlxalq əməkdaşlıq etməlidirlər [5, s.27].

Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq hüquqi prinsiplərinin təhlili üzrə daha sonra beynəlxalq hüququn mühüm sahələrindən olan insan hüquqlarının, beynəlxalq humanitar hüququn və beynəlxalq cinayət hüququnun prinsipləri də qeyd edilməlidir.

İnsan hüquqlarının prinsipləri kimi hüquq ədəbiyyatında bunlar fərqləndirilir: humanizm prinsipi; azadlıq prinsipi; bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi; şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi; fərdə daha əlverişlilik prinsipi; mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni insan hüquq və

azadlıqlarının bölünməzliyi prinsipi; insan hüquqlarının ayrılmazlığı prinsipi; şəxsiyyətin təhlükəsizliyi prinsipi; inkişaf prinsipi; insan hüquqları sahəsində beynəlxalq adət normalarının müddəalarının formalaşdırılması və onlara dövlətlər tərəfindən əməl edilməsi prinsipi; insan hüquqları sahəsində beynəlxalq nəzarətin zəruriliyi prinsipi və s.

Burada bir sıra prinsiplər üzərində dayanmaq zəruridir. İlk növbədə, insan hüquqlarının ayrılmazlığı prinsipinin mahiyyətinin təhlili ilə hər hansı şəxsin həm milli, həm də beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə tanınmış hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərin qadağan edilməsi barədə qənaətə gəlmək olar. Bununla əlaqədar müddəalar 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 30-cu maddəsi, 1966-cı il tarixli beynəlxalq paktların isə 5-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin beynəlxalq sənədlərdə qeyd edilir ki, heç nə hər hansı dövlətə, şəxslər qrupuna və ya ayrı-ayrı şəxslərə həmin Paktlarda nəzərdə tutulmuş hər hansı hüquq və azadlığın məhvinə və yaxud onun Paktlarda nəzərdə tutulduğundan artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı hərəkət törətmək hüququ verilməsi kimi təfsir oluna bilməz. Bundan əlavə, göstərilir ki, hər hansı bir ölkədə qanun, konvensiya, qayda və yaxud adət qüvvəsində mövcud olan əsas hüquqların heç birinin 1966-cı il tarixli beynəlxalq paktlarda həmin hüquqların nəzərə alınmaması və ya daha kiçik həcmdə nəzərə alınması bəhanəsi ilə məhdudlaşdırılmasına və ya azaldılmasına yol verilmir. Bu prinsip birbaşa olaraq hüququn məzmununun daşıyıcıdan, yəni insandan ayrılmasının qeyri-mümkünlüyünü irəli sürür.

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin sahəvi prinsipləri sırasında şəxsiyyətin təhlükəsizliyi prinsipi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, hüquq ədəbiyyatlarında şəxsiyyətin təhlükəsizliyi beynəlxalq təhlükəsizliklə əlaqələndirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 31-ci maddəsində hər bir kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ göstərilmişdir. Bundan əlavə, həmin maddədə qeyd edilir ki, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır [1]. Bu isə Konstitusiyanın digər müddəaları ilə, məsələn, yaşamaq hüququnu təsbit edən 27-ci maddədə, mülkiyyət hüququnu təsbit edən 29-cu maddədə, əqli mülkiyyət hüququnu təsbit edən 30-cu maddədə, şəxsi toxunulmazlıq hüququnu təsbit edən 32-ci maddədə, mənzil toxunulmazlığını təsbit edən 33-cü maddədə müəyyən edilən normalarla qarşılıqlı əlaqələri müəyyən edir.

Bərabərlik, bərabərhüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə humanitar məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 2, 3 və 26-cı maddələri isə qarşılıqlı əlaqədə olan bir sıra mühüm müddəaları müəyyən edir: hüquqlardan bərabər istifadə

edilməsi prinsipi; kişi və qadının bərabərliyi prinsipindən irəli gələn ümumi bərabərlik prinsipi; hüquq norması və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi; qanun tərəfindən bərabər müdafiə prinsipi; ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi dövlətin hər bir kəsin bərabərlik hüququnu təmin etməsi ilə bağlı müddəanı özündə əks etdirməklə hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini, o cümlədən kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olmasını müəyyən edir.

Daha sonra, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq adət normalarının müddələrinin formalaşdırılması və onlara dövlətlər tərəfindən əməl edilməsi prinsipi də mühüm yer tutur. Bu prinsip beynəlxalq humanitar hüquqda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 1899-cu ildə Haaqada keçirilən Sülh Konfransında tanınmış alim F.F.Martens tərəfindən irəli sürülən və onun adı ilə adlandırılan Martens klauzulası ilk dəfə öz əksini 1899-cu il tarixli “Quruda müharibənin qanun və adətləri haqqında” II Haaqa Konvensiyasının preambulasında tapmışdır. Klauzulanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, “müharibə qanunlarının ən təkmil məcəlləsi qəbul olunana qədər..... mülki əhali və döyüşən tərəflər sivilizasiyalı millətlər arasında müəyyən olunmuş adətlərdən, habelə insanlıq qanunları və ictimai şüurun tələblərindən irəli gələn beynəlxalq hüququn prinsiplərinin müdafiəsi və təsiri altında qalırlar”. Adət hüququna istinad etdiyinə və silahlı münaqişələrin tənzimlənməsində adət normalarının əhəmiyyətini vurğuladığına görə, Martens klauzulası önəmli rola malikdir. Bundan əlavə, klauzula “insanlıq prinsipləri” və “ictimai şüurun diktəsi”nə əsaslanır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “insanlıq prinsipləri” kateqoriyası “insanlıq qanunları” termini ilə sinonim təşkil etməklə, 1977-ci il tarixli I Əlavə Protokolda “insanlıq prinsipləri” ifadəsi işlədilmişdir [4, s.115].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq adət normaları digər beynəlxalq hüquq sahələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Konkret insan hüquqlarına gəldikdə isə, hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, dövlətlərin aşağıdakı hüquq-qazidd əməlləri beynəlxalq adət hüququnun pozuntusu kimi tövsif edilə bilər: soyqırımı; aparteid; köləlik; bir sıra insan hüquqlarının sisteməlik və ya kobud pozuntuları, məsələn, şəxsin qanunsuz həyatdan məhrum edilməsi; işgəncə; uzunmüddətli özbaşına həbs; şəxsin zorla müəyyən ərazidən çıxarılması; minimal məhkəmə təminatlarının pozulması; qanunun geriyə tətbiqi [5, s.55].

Bütün bunlarla yanaşı, silahlı münaqişə zamanı insan hüquqlarının qorunmasında beynəlxalq humanitar hüququn sahəvi prinsipləri də mühüm rol oynayır. Hərbi münaqişələr dövründə mədəni irslə bağlı olaraq beynəlxalq humanitar hüququn bir sıra prinsiplərini qeyd edə bilərik: hərbi zərurət və ictimai qaydanın qorunmasının həmişə insana hörmətlə uyğunlaşdırılması və müəyyən edilməsi; hər kəsin qanun qarşısında insan hüquqlarının tanınması hüququnun mövcud olması; hər kəsin onun şəərəfi, ailə hüquqları, inam və adətlərinə hörmət hüququnun mövcudluğu; kimsənin qanunsuz olaraq mülkiyyətdən məhrum edilməməsi; kollektiv cəzanın, girov götürülməsinin və deportasiyanın qadağan olunması; mülki əhalinin yaşaması üçün zəruri olan obyektlərin və yerlərin

məhv edilməsi və ya başqa yerə köçürülməsinin birbaşa qadağan edilməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ədəbiyyatında bütövlükdə beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə çox geniş yanaşılır və təhlil edilir [13, s.268]. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquq elmində beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri daha geniş şəkildə dörd qrupa da bölünür: şərtsiz və istənilən şəraitdə riayət olunmalı əsas prinsiplər; yaşamaq, fiziki və psixoloji toxunulmazlıq, insan hüquqlarının gözlənilməsi və müdafiəsi ilə əlaqədar işgəncə, alçaldıcı və qeyri-insani rəftarı qadağan edən ümumi prinsiplər; silahlı münaqişə qurbanlarına aid prinsiplər; hərbi əməliyyatların aparılması haqqında xüsusi prinsiplər [15, s.24].

Mədəni irsin qorunması ilə bağlı əsas prinsiplər kimi bunlar qeyd edilə bilər: məzmunu hərbi zərurət və ictimai asayişin qorunması həmişə insana hörmətlə əlaqələndirilməli olan humanistlik hüququ prinsipi; məzmunu müharibə aparan tərəflərin öz düşməninə onun hərbi gücünün məhv edilməsi və ya zəiflədilməsindən ibarət olan məqsədlərin hüdudlarını aşan zərər vurmamalı olan humanitar hüquq prinsipi və ya müharibə hüququ prinsipi; məzmunu sıradan çıxarılmış şəxslərin və hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak etməyənlərin hörmət göstərilməsi, müdafiə edilmə və humanist rəftar hüququna malik olmalarını qeyd edən Cenevrə hüququ prinsipi; məzmunu münaqişədə olan tərəflərin hərbi əməliyyatları aparma metodları və vasitələrini seçmək hüququnun qeyri-məhdud olmamasını müəyyən edən Haaqa (müharibə) hüququ prinsipi.

Humanitar hüquq sahəsində qeyd edilən ümumi prinsiplərə isə mədəni irslə bağlı bunlar aiddir: hər bir fərdin onun həyatına, həm fiziki, həm də psixi toxunulmazlığına və onun şəxsiyyətinin ayrılmaz hissəsi olan atributlara hörmət hüququnun həyata keçirilməsini, hər kəsin onun şərafəti, ailə hüquqları, əqidə və adətlərinə hörmət edilməsi hüququnun olması, heç kimin qanunsuz yolla mülkiyyətdən məhrum edilə bilməməsini əks etdirən toxunulmazlıq prinsipi; hüquqi ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi; təhlükəsizlik prinsipi.

Silahlı münaqişə qurbanlarına (Cenevrə hüququ) aid prinsiplərə isə qeyd edilən istiqamətdə bu prinsiplər aiddir: neytrallıq prinsipi; normallıq prinsipi; tətbiq edilmə prinsipi; dövlət onun əlinə keçmiş şəxsin və ya mədəni irsin istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə hüququnu təmin etməli olan müdafiə prinsipi. Daha sonra, hərbi əməliyyatların aparılması haqqında xüsusi prinsiplər (Haaqa və ya müharibə hüququna aid prinsiplərə) də qeyd edilməlidir ki, bunlar da mədəni irsin qorunması ilə bilavasitə əlaqədardır: məzmunu mülki əhali və ayırı-ayrı mülki şəxslərin hərbi əməliyyatlarla bağlı olaraq meydana çıxan təhlükələrdən ümumi müdafiə hüququna malik olmasını müəyyən edən *ratione personae* (fərdlər prinsipi) və ya məhdudiyət prinsipi; məzmunu hücumların yalnız hərbi obyektlərə edilməklə məhdudlaşmalı olduğunu müəyyən edən *ratione loci* (obyekt prinsipi) və ya obyektlərə görə məhdudiyət prinsipi (müdafiə olunmayan yerlərə hücum etmək qadağandır; elmi tədqiqatlar aparılan və ya xeyriyyə təsisatları yerləşən binalar və xalqların mədəni və mənəvi irsini təşkil edən tarixi abidələr, incəsənət əsərləri və ya dini ibadət yerlərinə qarşı yönəlmiş hər hansı düşmən hərəkətə yol verilməsi qadağandır; qurğu və tikililərə onlardan mülki əha-

li üçün təhlükəli qüvvələr yarana biləcəyi halda hücum etmək qadağandır; mülki əhali hərbi obyektlərin hücumlarından müdafiəsi üçün istifadə edilə bilməz; mülki obyektlər hücum və ya təzyiqli tədbirlərinin obyektinə ola bilməz; mülki əhalinin yaşaması üçün zəruri olan obyektləri məhv etmək və ya başqa yerə köçürmək qadağandır; qarət qadağandır); məzmunu hərbi əməliyyatların kiməsə lüzumsuz zərər vura və ya həddən artıq əzab verə bilən silah və ya metodlardan istifadə etməklə aparılmasının qadağan olunmasını müəyyən edən *ratione jonditionis* (şərait prinsipi) və ya hərbi əməliyyatların aparılmasının vasitə və metodlarına görə məhdudiyət prinsipi [5, s.176-180].

Daha sonra, mədəni irsin qorunması üzrə bilavasitə bağlı olaraq beynəlxalq cinayət hüququnun prinsiplərinin də təhlilli zəruridir. İlk prinsip kimi, əməlin cinayət olmasının və cəzalandırılmasının həmin əməlin törədildiyi vaxt qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilməsi prinsipidir. Daha sonra, universal yurisdiksiya prinsipi əsas götürülməlidir. Bu prinsipin məzmununa görə, beynəlxalq cinayətlər törətmiş şəxslər dünyanın istənilən dövləti tərəfindən məsuliyyətə cəlb oluna və məhkum oluna bilərlər [12, s.93].

İndi idə hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması ilə əlaqədar müddəaları təhlil edək. Bu zaman ilk növbədə, bu müddəaların ayrı-ayrı konvensiyalarla izah edilməsi bu sahədə spesifik prinsiplərin müəyyən edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bu zaman isə ilk növbədə mədəni irsin qorunması bir əsas prinsip kimi nəzərə alınmalıdır. Bu prinsip mədəni irsin qorunmasının bilavasitə əsasını təşkil edir, digər prinsiplər də bilavasitə bu istiqamətdə formalaşdırılır. UNESCO tərəfindən qəbul edilmiş Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri haqqında 1966-cı il tarixli Bəyannamədə birbaşa olaraq hər bir mədəniyyətin hörmət edilməli və qoruyub saxlanılmalı olan ləyaqət və dəyərə malik olması, öz mədəniyyətini inkişaf etdirməyin hər bir xalqın hüququ olması, bütün mədəniyyətlərin rəngarəngliyi, müxtəlifliyi və qarşılıqlı təsiri ilə bəşəriyyətin ümumi sərvəti olmasını təsbit edərək xalqları bəşəriyyətin tərəqqisi arasında ahəngdar müvazinəti təmin etmək üçün mədəniyyətin bütün sahələrini paralel və mümkün qədər eyni vaxtda inkişafını davam etdirməsi əks olunmuşdur [3, s.237].

Bu sahədə digər əsas prinsip mədəni irsə hörmət prinsipidir ki, buna əsasən, başqa xalqların mədəni irsinə hörmət dünyada mədəni müxtəlifliyin təşviqi, maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunması istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 1972-ci il Konvensiyasına əsasən, mədəni irsin müdafiəsi mədəni irsin mühafizəsi və onlara hörmət olunmasını özündə birləşdirir. 1954-cü il tarixli Hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyasının Preambulasında da qeyd edilir ki, dövlətlər öz ərazisində və digər üzv dövlətin ərazisində yerləşən mədəni irsə hörmətlə yanaşmalı, silahlı münaqişələr zamanı onların məhv olmasına və ya zədələnməsinə səbəb olacaq məqsədlər üçün istifadə olunmasını qadağan etməklə, bu irsə yönələn hər hansı qarəzli hərəkətdən, yəni, mədəni sərvətlərin oğurlanması, talanması və ya hər hansı formada qeyri-qanuni mənimsənilməsi, həmçinin mədəni

sərvətlərə qarşı istənilən vandalizm aktları, mədəni sərvətlərin rekvizisiyası, eləcə də mədəni sərvətlərə qarşı yönələn istənilən repressiv tədbirlər çəkinməlidir [8].

Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında 2005-ci il tarixli Konvensiyanın 2-ci maddəsi bu sahədə bir sıra prinsipləri müəyyən etmişdir. Konvensiyada mədəni irsin qorunması üzrə prinsiplərin qarışıq sistemindən istifadə edilmişdir, yəni həm beynəlxalq hüququn əsas ümumtanınmış prinsipləri, həm də spesifik prinsiplər nəzərə alınmışdır.

Belə ki, ilk növbədə, bu konvensiyada insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi qeyd edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, mədəni müxtəlifliyin qorunması və təşviqi ancaq ifadə, informasiya və kommunikasiya, fərdlərin mədəni özünüifadə formasını seçmək imkanı kimi insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunduğu təqdirdə mümkündür [10]. Beləliklə, burada beynəlxalq hüququn əsas ümumtanınmış prinsipinin tətbiqinin əsas istiqamətlərini müəyyən edilir.

İkinci qeyd edilən prinsip suverenlik prinsipidir. Bununla əlaqədar qeyd edilir ki, BMT-nin Nizamnaməsinə və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun olaraq, dövlətlər öz əraziləri çərçivəsində mədəni özünüifadə müxtəlifliyini qorumaq və təşviq etmək üçün lazımı tədbirlər görmək və siyasətlər həyata keçirmək kimi suveren hüquqa malikdirlər [10]. Eyni zamanda, Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd edilir ki, dövlətlər suverenliyə tam hörmət etməklə və milli qanunvericiliklə həmin irs barəsində nəzərdə tutulan hüquqlara xələl gətirməklə, onun bütün beynəlxalq birliyin mühafizə etməyə borclu olduğu ümumi irs olduğunu etiraf edirlər [9]. Bu prinsip də beynəlxalq hüququn suveren bərabərlik prinsipi ilə əlaqədar müddəaları əsas tutur.

Üçüncü prinsip bərabər ləyaqət və bütün mədəniyyətlərə hörmət prinsipidir. Bu insan hüquqlarında bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipinə demək olar ki, uyğundur. Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi bütün mədəniyyətlərin, o cümlədən azlıqlara və yerli əhaliyə mənsub insanların mədəniyyətlərinin bərabər ləyaqətə malik olmasını və onlara hörmət edilməsini nəzərdə tutur [10].

Növbəti prinsip beynəlxalq həmrəylik və əməkdaşlıq prinsipidir. Bu da beynəlxalq hüquqda beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipinə tam uyğun gəlir. Beynəlxalq həmrəylik və əməkdaşlıq ölkələrə, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrə istər formalaşmaqda olan, istərsə də artıq mövcud olan mədəniyyət industriyaları da daxil olmaqla, mədəni özünüifadə vasitələrini yaratmaq və gücləndirmək imkanının verilməsinə yönəlməlidir [10]. Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyanın 4-cü maddəsində isə birbaşa qeyd edilir ki, bu Konvensiyanın hər bir iştirakşı tərəf olan dövlətlər həm mövcud ehtiyatlardan maksimum istifadə etmək yolu ilə öz səyləri, həm də, lazım gəldikdə, istifadə edə biləcəyi beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq, o cümlədən, maliyyə, bədii, elmi və texniki baxımdan vasitəsilə hərəkət etməyə çalışır [9].

Növbəti prinsip inkişafın iqtisadi və mədəni aspektlərinin bir-birini təmməlaması prinsipidir. Mədəniyyət inkişafının əsas hərəkətverici qüvvələrindən

biri olduğundan, inkişafın mədəni aspektləri onun iqtisadi aspektləri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və fərdlər və xalqlar bu sahədə iştirak etmək və bundan faydalanmaq hüququna malikdirlər. Ümumiyyətlə inkişaf mürəkkəb elementdir və burada müxtəlif elementlər bir-birini tamamlamaqla həqiqi məzmun kəsb edir [10]. Bununla əlaqədar müddəalar İnkişafa olan hüquq haqqında 1986-cı il tarixli Bəyannamədə insan hüquqlarının bir növü kimi təsbit edilməklə daha da inkişaf etdirilmişdir. Bəyannamənin Preambulasında qeyd edilir ki, inkişaf bütün əhalinin və bütün şəxslərin inkişafda və onun gedişində yaradılan nemətlərin ədalətli bölgüsündə fəal, azad və konstruktiv iştirakı əsasında onların rifahının durmadan yüksəldilməsinə yönəldilmiş hərtərəfli iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi prosesdir. Bəyannamənin 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində isə qeyd edilir ki, inkişafa olan hüquq insanın ayrılmaz hüququ sayılır və buna müvafiq olaraq hər bir insan və bütün xalqlar insanın bütün hüquq və əsas azadlıqlarını tam həyata keçirə biləcək iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişafda iştirak etmək və onun nemətlərindən istifadə etmək hüququna malikdir.

Növbəti prinsip davamlı inkişaf prinsipidir. Bu da tam yeni tendensiyadır, bütün beynəlxalq sənədlərin əsas hissəsini təşkil edir. Davamlı inkişaf əlaqədar kifayət qədər də beynəlxalq sənədlər qəbul edilmişdir. Mədəni müxtəlifliyin qorunması, təşviqi və dəstəklənməsi mövcud və gələcək nəsillərin rifahı naminə davamlı inkişaf üçün vacib tələbdir. Bütövlükdə, sülhün qorunması davamlı inkişaf komponenti kimi də nəzərdən keçirilir. Davamlı İnkişaf Məqsədləri - 2030 Gündəliyində sülhün qorunması üzrə beynəlxalq hüquqi tələblər davamlı inkişaf konsepsiyasının hüquqi əsasları ilə əlaqələndirilmişdir. 1992-ci il tarixli Rio-de-Janeyro Konfransında qəbul edilən Bəyannamə davamlı inkişafın sosial-iqtisadi əsaslarını hüquqi cəhətdən daha dəqiq müəyyənləşdirmişdir. Bəyannamədə davamlı inkişaf istiqamətində təqribən 12 prinsip təsbit edilmişdir. Bəyannamə inkişafa olan hüquq üçün bir sıra mühüm təkliflər vermişdir. Davamlı inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq İnkişafa olan hüquq haqqında 1986-cı il tarixli BMT Bəyannaməsi də insan fərdini inkişaf prosesinin mərkəzində görür [2, s.73-80].

Bərabər imkan prinsipi də əhəmiyyətlidir. Qeyd edilir ki, bütün dünyada mədəni özünüifadənin zəngin və çeşidli formalarına bərabər çıxış, həmçinin mədəniyyətlərin ifadə və yayılma vasitələrinə çıxışı mədəni müxtəlifliyin təmininin və qarşılıqlı anlaşmanı təşviqin mühüm elementlərini təşkil edir [10].

Açıqlıq və tarazlıq prinsipi də bu istiqamətdə əhəmiyyətli yer tutur. Dövlətlər mədəni özünüifadə müxtəlifliyini dəstəkləmək üçün tədbirlər həyata keçirdikdə, onların dünyanın digər mədəniyyətləri üçün açıqlığına çalışmalı və həmin tədbirlərin bu Konvensiyanın məqsədlərinə uyğunluğunu təmin etməlidirlər [10]. Bu prinsip dövlətlərin üzərinə mühüm öhdəlik qoyur. Bu öhdəlik mədəni irsə bərabər çıxış üçün bərabər şərait təmin etmək səlahiyyətindən istifadəni, davamlılıq və inkişafı şərtləndirir. Eyni zamanda vurğulanmalıdır ki, mədəni irs mülkiyyəti hamı üçün əlçatan olmalıdır. Hamı öz mədəniyyət kimliyini və ona uyğun həyat tərzini müəyyən etməkdə, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri ilə bağlı sərəncam verməkdə, mədəni sərvətlərin yaradılmasında, mədəni nemətlər-

dən bərabər istifadə etməkdə tam sərbəstdir. Bu eyni zamanda insan hüquqlarının bir istiqaməti kimi mədəni hüquqların təmin edilməsi ilə birbaşa bağlıdır. İnsanın mədəni hüquq və azadlıqları isə, konstitusiya və ya qanun tərəfindən təmin olunan xüsusi kompleks insan hüquqları və azadlıqlarıdır ki, onlar insanın mədəni və elmi sahədə özünü reallaşdırmasına imkan yaradır. Mədəni hüquqların əsas məqsədi cəmiyyətin həmrəyliyini və şəxsiyyətin ləyaqətini təsdiq edən davranış standartları və əxlaq qaydalarını formalaşdırmaqdır. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsində dövlətlərin ərazilərində yaşayan şəxslərin aşağıdakı hüquqlarını təmin etmək öhdəliyi müəyyənləşdirilir: mədəni həyatda iştirak etmək; elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək; müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi yaxud incəsənət əsərlərinin nəticəsində meydana çıxan maddi və mənəvi maraqların müdafiəsindən istifadə etmək [5, s.123; 6, s.34-38].

Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bu sahədə bir sıra spesifik prinsiplər də əks olunmuşdur: mədəni və təbii irsə ictimai həyatda müəyyən funksiyalar verilməsinə yönəldilmiş ümumi siyasət yeridilməsi və bu irsin mühafizəsinin ümumi planlaşdırma proqramlarına daxil edilməsi prinsipi; mədəni və təbii irsin qorunub saxlanması üçün müvafiq hüquqi, elmi, texniki, inzibati və maliyyə tədbirlərinin görülməsinin zəruriliyi prinsipi.

Hüquq ədəbiyyatında mədəni irsin qorunmasının ümumi prinsipləri ilə yanaşı, xüsusi prinsipləri də fərqləndirilir və bura mədəni irsə hörmət, inteqrasiya, mədəni irsin immuniteti və digər prinsiplər aid edilmişdir [7, s.104].

Hərbi münaqişələr zamanı mədəni irsin mühafizəsi prinsipi ona əsaslanır ki, hər hansı bir xalqın mədəni sərvətinə ziyan vurulması bütün bəşəriyyətin mədəni irsinə ziyan vurulması deməkdir ki, bu müddəə da birbaşa olaraq 1954-cü il Haaqa Konvensiyasında qeyd edilmişdir. Bütövlükdə, 1954-cü il tarixli Hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyası və ona 1999-cu il tarixli Əlavə Protokolu da bu istiqamətdə spesifik prinsiplərin müəyyən edilməsində mühüm yer tutur.

1954-cü il tarixli Hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyanın 3-cü maddəsində dövlətlər tərəfindən hətta dinc dövrdə belə öz ərazilərində yerləşən mədəni irslərin mühafizəsi və hərbi konfliktlərin mümkün nəticələrindən qorunması üçün bütün tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi prinsipi təsbit edilmişdir. Konvensiyanın 4-cü maddəsi ilə mədəni irslərə, həmçinin onları qoruyan binalara və avadanlıqlara qarşı yönələn istənilən hərəkətlərdən və düşmənçilik niyyətlərindən çəkinmə öhdəliyi prinsipi əks olunmuşdur. Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə işğal dövləti tərəfindən mədəni irslərin qorunması üzrə bütün mümkün tədbirlərin görülməsi prinsipi (həm işğal edilən dövlətin milli orqanları tərəfindən, bu mümkün deyildirsə işğal dövlətin müdaxiləsi ilə özü tərəfindən də həyata keçirilə bilər) əks olunmuşdur. Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə mədəni irslərin xüsusi fərqləndirici nişanlarla fərqləndirilməsi prinsipi, 7-ci maddə ilə isə mədəni irslərin mühafizəsi üzrə hələ dinc

dövrə nəzərən nizamnamə və təlimatların qəbul edilməsi, həmçinin özünün silahı qüvvələrinin mədəni irslərə hörmət ruhunda formalaşdırılması prinsipi müəyyən edilmişdir. Bundan başqa, Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə mədəni irslərin xüsusi qorunmasının təmin edilməsi prinsipi qeyd edilmişdir. Bu zaman daşınar mədəni irslərin hərbi konfliktlər dövründə mühafizəsi üçün xüsusi tədbirlərin görülməsi müəyyən edilir. Bu həmin mədəni irslər üçün xüsusi sığınacaqların müəyyən edilməsini də nəzərdə tutur. 9-cu maddə ilə xüsusi mühafizə ilə tənzim edilən mədəni irslərin immunitetə malik olması müəyyən edilir. Bu həm də mədəni irslərin konfiskasiyadan və hərbi qənimət kimi götürülmədən immuniteti ifadə edir [8].

Konvensiyanın 16 və 17-ci maddələri isə xüsusi fərqləndirici nişanların olmasını, yəni mədəni irslərin məhz həmin fərqləndirici nişanlarla təchiz edilməsini müəyyən edir. Konvensiyanın 23-cü maddəsi isə mədəni sərvətlərin qorunması üzrə UNESCO ilə əməkdaşlıq xüsusiyyətlərini izah edir. Buradan da mədəni sərvətlərin mühafizəsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması zəruriliyi prinsipini irəli sürmək olar. Ümumiyyətlə, beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq əməkdaşlıq və beynəlxalq nəzarət sistemlərinin qurulmasında həlledici rola malikdirlər ki, bu da hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması üzrə çox əhəmiyyətli və zəruridir.

Ümumiyyətlə, 1954-cü il Konvensiyada müəyyən edilən prinsiplər 1999-cu il tarixli İkinci Fakültativ Protokolunun qəbul edilməsi ilə daha da inkişaf etdirilmişdir. Həmin Protokolda müəyyən edilən bir məqam hərbi konfliktlər dövründə mədəni irsin gücləndirilmiş müdafiəsinin təmin edilməsi prinsipinin müəyyən edilməsidir. Protokolun 10-12-ci maddələrində gücləndirilmiş müdafiənin təmin edilməsi kimi bütün bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli mədəni irslərdən söhbət gedir. Bundan başqa, Protokolun 7-ci maddəsi ilə hərbi əməliyyatlar zamanı mədəni irslərin qorunması üçün zəruri hərəkətlərin edilməsi (həm ehtiyatlılıq, həm də digər) əsaslandırılmışdır. Eyni zamanda, 8-ci maddə ilə hərbi əməliyyatların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə mədəni irslərin mühafizəsinin qarşılıqlı əlaqələri qeyd edilmişdir. Protokolun 9-cu maddəsi ilə işğal edilmiş ərazilərdə mədəni irslərin qorunması üzrə zəruri həyata keçirilməli olan tədbirlər müəyyən edilmişdir. Protokolun 15-ci maddəsi bu sahədə məsuliyyət tədbirlərini, xüsusən cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsinin zəruriliyini müəyyən edir. Bunun üçün müvafiq dövlətdaxili tədbirlərin görülməsi, bu sahədə beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş normaların milli qanunvericilikdə əksi üzrə tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Bu zaman cinayət təqibi, cinayətkarların verilməsi, cinayət işlərində hüquqi yardım məsələlərinin də zəruriliyi Protokolda xüsusi olaraq qeyd edilmişdir [11].

Bundan başqa, hərbi münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması üzrə beynəlxalq məsuliyyət prinsipi də irəli sürülməlidir. Məsuliyyətin xüsusi olaraq irəli sürülməsi beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi ilə birbaşa əlaqədardır. BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının 31 may 2001-ci ildə 53-cü sessiyasında bəyənilmiş Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihə-

sinin 2-ci maddəsində göstərilir ki, qeyri-qanuni akt beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq dövlətə aid edilir və bu dövlətin beynəlxalq öhdəliyinin pozulmasını özündə əks etdirir [14, s.395]. Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinin 1 və 31-ci maddələrinə müvafiq olaraq, dövlətlərin istənilən beynəlxalq qeyri-qanuni əməlləri həmin dövlətlərin məsuliyyətinə səbəb olur ki, məsuliyyətli dövlət beynəlxalq qeyri-qanuni əməllə vurulmuş ziyanın tam kompensasiyasını verməyə borcludur. Bundan başqa, həmin beynəlxalq Sənədin 31-ci maddəsində qeyd edilir ki, ziyanın ödənilməsi dedikdə, dövlətlərin beynəlxalq hüquqazidd əməlləri nəticəsində meydana çıxan və vurulan ziyanın əvəzinin tam şəkildə ödənilməsində özündə əks etdirən dövlətlərin məsuliyyəti başa düşülür.

Mədəni irsin mühafizəsinin heç bir istisna olmadan həm beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli münaqişələrdə zəruriliyinin və heç bir fərq qoyulmadan həyata keçirilməsinin qeyd edilməsinin də xüsusi bir prinsip kimi irəli sürülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu 1999-cu il tarixli İkinci Fakültativ Protokolunun 22-ci maddəsində əks olunmuşdur. Hesab edirik ki, bu müddəa da mühüm prinsiplərdəndir, heç bir istisna olmadan bütün hallarda tətbiq edilməlidir.

Bütövlükdə, bu sahədə beynəlxalq sənədlərin təhlili ilə mədəni irsin qorunmasının bir sıra xüsusi prinsipləri də fərqləndirilə bilər ki, bu prinsiplərə mədəni irsin qorunması və ona nəzarət prinsipi, mədəni irsin idarə olunması prinsipi də aid edilə bilər. Mədəni irsin qorunması və ona nəzarət prinsipi özündə həm milli, həm də beynəlxalq nəzarəti birləşdirir. Burada milli səviyyədə mühüm dövlət orqanlarının təşkilini xüsusi olaraq qeyd etmək olar, hansı ki həmin dövlət orqanları vasitəsilə mədəni irsin düzgün və səmərəli idarə edilməsi həyata keçirilir, beynəlxalq səviyyədə isə beynəlxalq nəzarət mexanizmləri təşkil edilir, nəhayət, milli və beynəlxalq mexanizmlər arasında müvafiq qarşılıqlı əlaqələr formalaşdırılır.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – www.e-qanun.az
2. Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. Bakı, BDU, 2021, 326 səh.
3. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Şirvanəşr, 2007, 600 s.
4. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil. (Azərbaycan, fransız, ingilis, rus və türk dillərində). Bakı, Nurlar, 2018, 176 s.
5. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, Nurlar, 2019, 352 s.
6. Məmmədov R.F., Əfəndiyeva H.E. Azərbaycan Respublikasının tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunması. Bakı, Səda, 2015, 328 s.
7. Süleymanlı S.A. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemləri və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2018, 296 s.
8. Silahlı münaqişələr zamanı mədəni irsin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Konvensiya - <https://unesco.preslib.az/az/documents>
9. Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiya - <https://unesco.preslib.az/az/documents>

10. Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında 2005-ci il tarixli Konvensiya - <https://unesco.preslib.az/az/documents>

11. Silahlı münaqişələr zamanı mədəni irsin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Konvensiyasına 1999-cu il tarixli İkinci Fakültativ Protokol - <https://unesco.preslib.az/az/documents>

12. Gerhard Werle, Florian Jessberger. Principles of international criminal law. Fourth edition. Oxford, 2020, 1640 p.

13. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Курс лекций. Москва, Международный Комитет Красного Креста, 2011, 1144 с.

14. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва, Волтерс Клувер, 2004, 432 с.

15. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Москва, МККК, 1994, 128 с.

ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Лейла Гашимова*

Резюме

В статье подробно анализируются принципы международного права по защите культурного наследия во время военных конфликтов в соответствии с важными международными документами. Принципы международного права по защите культурного наследия во время военных конфликтов являются основополагающими положениями в этой области. В первую очередь следует отметить основополагающие, универсальные принципы международного права, а затем конкретные принципы международного права по охране культурного наследия. Необходимо обеспечить взаимодействие конкретных принципов прав человека, конкретных принципов международного гуманитарного права и конкретных принципов международного уголовного права. Далее, выявляя специфику периода военных конфликтов, следует сформулировать более конкретные принципы сохранения культурного наследия.

Ключевые слова: культурное наследие, вооруженные конфликты, права человека, международное гуманитарное право, международное уголовное право.

* д.ф.п.п., преподаватель кафедры ЮНЕСКО по правам человека и информационному праву Бакинского государственного университета

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW FOR THE PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE DURING ARMED CONFLICTS

Leyla Hashimova*

Abstract

The article extensively analyzes the principles of international law for the protection of cultural heritage during military conflicts in accordance with important international documents. The principles of international law for the protection of cultural heritage during military conflicts are the fundamental provisions in this field. First of all, it should be noted the fundamental, universal principles of international law, and then the specific principles of international law for the protection of cultural heritage. The interaction of the specific principles of human rights, the specific principles of international humanitarian law, and the specific principles of international criminal law must be ensured. Further, identifying the specific features of the period of military conflicts, more specific principles for the preservation of cultural heritage should be formulated.

Keywords: *cultural heritage, armed conflicts, human rights, international humanitarian law, international criminal law.*

* Ph.D in Law, Lecturer of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law, Faculty of Law, Baku State University